

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 1-2

БЕОГРАД 1953

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>Свеш. Георгијевић</i> : Лингвистика у књижевности	1
2. <i>Св. Николић</i> : О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику	9
3. <i>М. Стевановић</i> : Род и облици промене сложених скраћеница	18
4. <i>Св. Предић</i> : О грађењу и транскрибовању неких речи латинског порекла	27
5. <i>М. Павловић</i> : Значења и варијанте значења придева <i>ваздушаст</i>	35
6. <i>В. М. Мићовић</i> : О изразима <i>мачи гребештаци</i> и <i>гребешко гвожђе</i> у народним песмама	45
7. <i>Г. Шкриванић</i> : Прилози за разјашњење извесних назива оружја у народним умотворинама	52
8. <i>Милка Ивић</i> : Енклитички облик личне заменице као знак модалности	61
9. <i>М. С. Лалевић</i> : Обрада промене значења речи	65
10. Језичке поуке	75

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рибна

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

О ГРАЂЕЊУ СЛОЖЕНИХ СКРАЋЕНИЦА У НАШЕМ САВРЕМЕНОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Сложеним скраћеним речима или сложеним скраћеницама (сложеним кратицама) можемо назвати такве речи у језику које настају или које се граде спајањем скраћених елемената сложеног израза у једну говорну целину, у једну нову засебну реч. То су скраћенице типа: С ко ј, Та н ј уг, пе пе и н и томе сличне, за разлику од обичних скраћеница или кратица у писању, типа д - р или др место доктор, б р. место број, итд. Јасно је да су то две засебне језичке појаве. Оне су то бар са савременог језичког гледишта и у савременој језичкој употреби, иако им је, можда, порекло заједничко. Основна и суштинска разлика међу њима, која их одваја у засебне групе, јесте њихова употреба у језичком механизму: обичне скраћенице употребљавају се искључиво у писању и увек се читају као пуне речи чији су оне скраћени знаци; сложене скраћенице, напротив, употребљавају се не само у писању већ и у говору, добијајући на тај начин особине засебних, самосталних речи. Оне су у неку руку виши степен скраћивања, нови његов квалитет. Док су прве предмет само и једино правописа, искључиво проблем технике писања, друге су, као нарочити тип речи, предмет пре свега науке о грађењу речи, а затим и осталих језичких дисциплина у чији домен као речи спадају. Поред скраћивања за њих је карактеристичан још један момент, карактеристично је, наиме, спајање и састављање тих скраћених елемената у једну нову говорну целину, у нову засебну реч. Зато смо и додали атрибут „сложене“ уза скраћене речи.

О оваквим скраћеницама сложеног типа код нас је врло мало писано. А и тада када је што написано или узгред споменуто у каквом напису општијег лингвистичког карактера, остајало се само на њиховој практичној оцени: давани су углавном савети о употреби и изношено мишљење о њиховом привременом карактеру у језику. При томе се истичало да је ширење сложених скраћеница у језику последица брзог развијања догађаја у политичком и друштвеном животу. „Тако су се и код нас — вели проф. Белић — за употребу уређења које се хитно стварало одомаћиле књижевне речи састављене од почетних слова различитих институција (АСНОС, АВНОЈ, УСАОЈ, итд.). То су, по себи се разуме, помоћне, управо условне и привремене речи, али оне, у знатној мери, олакшавају споразумевање. Оне су се разпрострле по целом свету и тешко ће бити уклонити их сасвим из језика“.

И заиста, ако је реч о употреби сложених скраћених речи у нашем савременом језику, језичка пракса је ту подељена: и против њихове широке употребе и за њихово одржање у језику. С једне стране видимо тенденцију ка потискивању скраћеница из језика. Послератни талас скраћеница који је као нека мода захватио језик у првим поратним годинама, захваљујући доста утицају са стране, данас се потпуно смирио. Као да је наступила нека врста осеке у том погледу, повлачења у првобитно „нормално“ стање. Скоро преко ноћи су нестали они силни „Гранапи, Гратекси, Грамлеци“ и слични скраћени називи наших трговачких фирми и замењени су старим начинима давања имена и назива трговачким фирмама и другим установама и друштвима. Међутим, с друге стране, ми исто тако запажамо да је извесан број скраћеница, и то не баш мали, одолео овој спонтаној језичкој „ревизији“; оне се данас и даље употребљавају, па чак и учвршћују у језику, показујући на тај начин своју виталност и дубоку укорененост у језичкој пракси. Као примере овог све дубљег укореневања скраћеница могли бисмо навести случајеве њихове употребе у књижевним и научним делима. Продуктивност скраћеница, тј. могућност да се од њих изведе нове речи, такође сведочи о њиховом устаљивању

у књижевном језику. Најзад, поједине скраћенице могу временом изгубити своју мотивисаност, испунити се широм и одређенијом садржином и лексикализовати се. Ово је нарочито уочљиво у научној (хемиској, физичкој, математичкој и др.) терминологији, где се многи термини, иако по пореклу скраћенице, осећају потпуно као лексичке речи. Та лексикализација скраћеница има скоро апсолутан карактер кад је реч о позајмљеним скраћеницама. Ако свему овоме додамо на крају још и чињеницу да се скраћенице перманентно јављају у језику у свим његовим периодима, бар у последњих неколико деценија, јасно нам је да се о њима не може говорити само као о „привременој“ појави. Оне су факат за наш савремени књижевни језик, оне су његова потреба. Оне су, према томе, један нарочити начин или средство настајања нових речи у језику. А питање шире или уже употребе скраћеница у појединим периодима језичког живота, њиховог ширења или постискивања из језика, другостепена је ствар. Зато ћемо најпре и покушати да их размотримо са гледишта науке о грађењу речи и у том смислу систематизуемо.

У лингвистичкој литератури проблем сложених скраћеница доста је обрађиван. Од словенских језика највише се говорило о скраћеницама у руском језику, нарочито после Октобарске револуције, када су оне у њему ухватиле великог маха и добиле широку примену. Затим се доста говорило и о скраћеницама у пољском језику, и то опет највише после Првог светског рата. Пионирске радове у тој области представљају прилози А. Мазона (*Lexique de la guerre et de la révolution en Russie 1914—8*, Париз 1928 и С. Карцевског (*Јзык, война и револуция*, Берлин 1923) за руски језик, а Х. Улашина (*O wyrazach skrótowych*. — *Język Polski*, XV, 6) за пољски језик. Касније су, углавном, на основу ових радова или поводом њих, о скраћеницама писали и други слависти. Нарочито је широка дискусија о скраћеницама, њиховом пореклу, употреби, грађењу и систематици, вођена међу пољским славистима на страницама часописа „*Język Polski*“ (в. чланке: Отремског, Њича, Дорошевског, Розвадовског и др.). Из све ове литературе о сложеним скраћеним ре-

чима можемо у погледу њихова грађења извести овај закључак: сви сматрају сложене скраћенице као један нарочити тип речи, као један начин или средство грађења нових речи у језику. И даље, код свих њих налазимо исту или врло сличну систематику скраћеница с обзиром на њихово грађење, разуме се, са незнатним разликама код појединих аутора и за поједине језике.

При систематисању сложених скраћеница нашег савременог књижевног језика можемо у потпуности применити исте принципе или исте типове скраћивања. Они су, у неку руку, интернационална или међујезичка појава, бар у односу на европске језике јер у свим тим језицима налазимо исти склоп сложених скраћених речи, исте начине њихова грађења. Обично се при систематисању издвајају три основна типа сложених скраћеница:

- 1) гласовни или словни тип („*abréviation littéraire*“ код Мазона; код Руса: „иницијални тип“; код Пољака: „*głoskowce*“ или „*dźwiękowce*“ или „*literowce*“);
- 2) слоговни тип „*abréviation syllabique*“ код Мазона, „слоговой тип“ код Руса, „*zgłoskowce*“ код Пољака), и
- 3) мешовити тип („*abréviation mixtes*“ код Мазона, „смешанный тип“ код Руса, „*mieszajce*“ код Пољака).

Држећи се у основи горње поделе сложених скраћених речи прегледаћемо сада њихове типове на материјалу нашег језика:

I Гласовно-словни тип

Сложене скраћене речи овога типа граде се спајањем почетних гласова или латинских назива почетних слова у једну говорну целину, у једну нову, засебну реч. По своме склопу овај тип се уствари распада на две подгрупе, на:

- а) чисто гласовни тип — у који улазе скраћенице састављене искључиво од почетних гласова сваке речи, одн. сваког члана основног израза који се скраћује. Овако добијене говорне целине изговарају се као обичне речи састављене из односних гласова. То су, на пример, скраћенице као што су: *С*кој = *С*(авез) *к*(омунистичке) *о*(младине) *Ј*(угосла-

вије, *Нин* = *Н*(едељне) *и*(нформативне) *н*(овине), *Улус* = *У*(дружење) *л*(иковних *у*(метника) *С*(рбије) и сл.;

б) словни тип — у који улазе скраћенице састављене од латинских назива почетних слова сваке речи, одн. сваког члана основног сложеног израза који се скраћује. Обично су то сугласници, а самогласници много ређе улазе у њихов састав. То су скраћенице попут ЦК = *Цека* = *Ц*(ентрални) *к*(омитет), НСО = *Енесо* *Н*(ародна *с*(тудентска) *о*(младина), ТВШ = *Тевеше* = *Т*(ехничка *в*(елика) *ш*(кола) и сл.

Заједничка црта обе ове подгрупе јесте то што настају при читању писаних скраћеница, што им је основа писани текст. Та особина их супротставља следећем, слоговном типу скраћеница, који је могао настати и у говору. Скраћеница ТВШ се изговара онако како ју је могуће прочитати, а то значи према именима почетних слова: *Тевеше*. СКОЈ је, међутим, могуће изговорити као обичну реч, па се тако и чини. У овом последњем случају чак се врши и модификација у начину њихова писања, и такве скраћенице пишу као обичне речи: *Ској*, *Нин*, *Улус*, итд. У оба случаја, као што смо рекли, основа је писани текст, и у оба случаја написи се читају онако како их је најлакше и најпростије могуће прочитати и изговорити. Исто то видимо како у словенским тако и у другим европским језицима уп. у руском: ВКП(б) = Векапебе, али: Вуз = В(ысшее) у(чебное) з(аведение); у пољском: PPR = Pepeer = P(olska) p(artia) r(obotnicza), али: Tur = T(owarzystwo) u(niwersytetów) r(obotniczych); у француском: CGT = Cé-géte = C(onfédération) g(énérale du) t(ravail), али: FIDAC = F(édération) i(nternationale) dés a(nciens) c(ombattants); у енглеском: PEN club = P(oets) e(ssayists) n(ovelists) club.

II Словни тип

Скраћенице овога типа граде се спајањем почетних слогова или почетних делова, одн. гласовних комплекса основних речи у једну нову, засебну реч. Такве су скраћенице, на пример: *Нама* = *На*(родни) *ма*(газин), *Вартекс*

= Вар(аждинска) текс(тилана) и сл. Као што видимо већ из последњег примера, термин „слоговне“ скраћенице сасвим је услован јер се скраћени делови основних речи не поклапају увек са поделом речи на слоге. Често се узимају произвољне групе гласова, вероватно ради лакшег изговора и добијања веће сличности са обичним именицама. Можда ту игра улогу и тежња за већом изражајношћу фрагмената да би нас навели или потсетили на основне, нескраћене речи од којих су отргнути.

Порекло овог типа много је ксмпликованије од претходног. Поред тога овај тип је и врло занимљив са гледишта науке о грађењу речи. Занимљива је ту појава крњења, одн. скраћивања основних морфолошких јединица и таквог њиховог спајања у нове засебне речи. При грађењу ових скраћеница узимају се окрњене морфеме, што нарушава навику нашег језичког осећања и анализе. Ова појава није тако усамљена у језику, нити се ограничава само на сложене скраћенице. Крњење основе или морфема основног израза и њихову тако окрњену употребу можемо запазити и у другим језичким категоријама. То је, на пример, случај при грађењу целе једне групе деминутива-хипокористика типа: *Раша* — Радомир, *Тоza* — Светозар, и сл. При грађењу ових хипокористичких речи не чува се целина основе или морфема основног израза од кога се изводе, већ се узима само један њихов део у вредности целине. Овакав тип изведених речи, насупрот обичном извођењу нових речи, при чему се увек чува целина или интегритет основе или морфема основног израза (напр. зоб: зоб + иште, и сл.), — Х. Улашин назива *дезинтегралним* или *аморфемским* типом изведеница. По њему и сложене скраћене речи претстављају један тип ових дезинтегралних изведеница, само сложених. Док поменути деминутиви-хипокористици имају чисто психолошку подлогу и у њима имамо подређивање интелектуалне стране емотивној, експресивној страни речи, код сложених скраћеница нема таквог померања. Њихов једини циљ је добијање скраћенице. Значење основног израза апсолутно је

идентично са значењем скраћенице. При њиховом грађењу ми откидамо извештан комплекс гласова без обзира на фонетске (глас, слог) и морфолошке (корен, основа) принципе, и те одреске, тако скраћене елементе саставних речи основног израза, спајамо у једну нову целину, у нову засебну реч. Прве, деминутиве-хипокористике, Улашин назива дезинтегралним изведеницама „афективног“ или „експресивног“ типа, а сложене скраћене речи дезинтегралним изведеницама „конвенционалног“ или „неафективног“ типа.

III Мешовити тип

Најзад, скраћенице овога типа добијају се комбиновањем поменутих двају типова или једног од њих са целим речима. По своме склопу овај тип скраћеница се распада на

1. а) комбинацију гласовног и слоговног типа — у који улазе скраћенице састављене делом од почетних гласова а делом од латинских назива почетних слова саставних речи основног сложеног израза, на пример: ЦДЈА = *Цедеја* = Ц(ентрални д(ом) Ј(угословенске) а(рмије) итд.;

б) комбинацију гласовног са „слоговним“ типом — у који улазе скраћенице састављене делом од почетних гласова, а делом од почетних слогова, одн. гласовних комплекса саставних речи основног сложеног израза који се скраћује. То су примери као: *Танјуг* = Т(елеграфска) а(генција) н(ове) Југ(ославије), *Комгран* = Ком(унално) гра(ђевинско) н(редузеће) итд.;

в) комбинацију словног и „слоговног“ типа — у који улазе скраћенице састављене делом од латинских назива почетних слова, а делом од почетних слогова, одн. гласовних комплекса саставних речи основног сложеног израза. Такве су скраћенице: *пепеин* = п(рашак) н(против) ин(секата) и сл..

2. Комбинација „слоговног“ типа са целом речу — у који улазе скраћенице састављене делом од почетних слогова, одн. гласовних комплекса, а делом од целих речи основног сложеног израза. То су скраћенице типа:

фискултура = физ(ичка) култура, *Југометал* = Југо(словенски) метал итд.

Наведени типови скраћеница са њиховим главним варијантама углавном обухватају све сложене скраћене речи које се јављају у нашем савременом књижевном језику. Једне од њих се чешће граде и употребљавају, обичније су и неупадљивије (гласовни и слоговни тип), док су друге ређе и теже се одомаћују у језичкој пракси (словни тип). Овај последњи, словни тип сложених скраћених речи, могли бисмо рећи, има доста привремен и услован карактер. Та његова привременост и условност огледа се већ у томе што се такве скраћенице, ако су домаћег порекла, увек у писму обележавају иницијално, великим почетним словима (ЦК, НСО, ТВШ), а и изговор им је друкчији од обичних речи или скаћеница гласовног и слоговног типа. Док ове последње добивају и у писму и у говору особине засебних речи — пишу се као и све друге речи, имају граматички род и број, мењају се по падежима, имају један акценат, — словне скраћенице скоро по правилу немају те карактеристике. Баш због недостатка тих особина, због тога што по свом формалном, граматичком склопу не потсећају на обичне речи у језику, оне тешко продиру у општу употребу и ограничавају се на употребу у ужим, затвореним круговима.

Сасвим је друкчије са скраћеницама које усвајамо из страних језика, па ма оне биле и словног типа. Оне се преносе и усвајају у језику као и све друге позајмљене речи. Многе такве скраћенице ми данас употребљавамо као обичне речи и не знајући да су по пореклу скраћенице нити какав им је пун, нескраћен облик и значење. Њихове примере можемо наћи у свим областима друштвеног и научног живота. Уз извесно уобличавање и прилагођавање овакве позајмљене скраћенице обично директно улазе у лексички фонд нашег савременог језика (уп. само примере: *алдехол* = *al(cohol) dehyd(ro)genatus*), *асипурин* = *a(cetyl) s(alicyl) pyr -in*, *Укра* = *U(nited) N(ations) R(eleif and) R(ehabilitation) A(dministration)* и сл.).

Питање употребе, одн. ширења или потискивања скраћеница у савременом нашем језику у садашњој фази његова развјетка, као што смо већ рекли, сасвим је друга и нова ствар. Циљ овог прилога је био да се да систематски опис склопа и механизма грађења сложених скраћених речи у нашем језику. Ипак, ако је реч о њиховој употреби у нашем савременом књижевном језику, треба истаћи да претерана употреба скраћеница претставља један велики баласт за језик. То се види на примеру оне масе скраћеница које су преплавиле наш језик у првим послератним годинама, а које су данас углавном сведене на нормалну меру без икаквих штетних последица. Известан број скраћеница језик је задржао у својој употреби и могли бисмо рећи да је једна од његових норми у садашњем стању његова развјетка умереност у употреби сложених скраћених речи.

Св. Николић